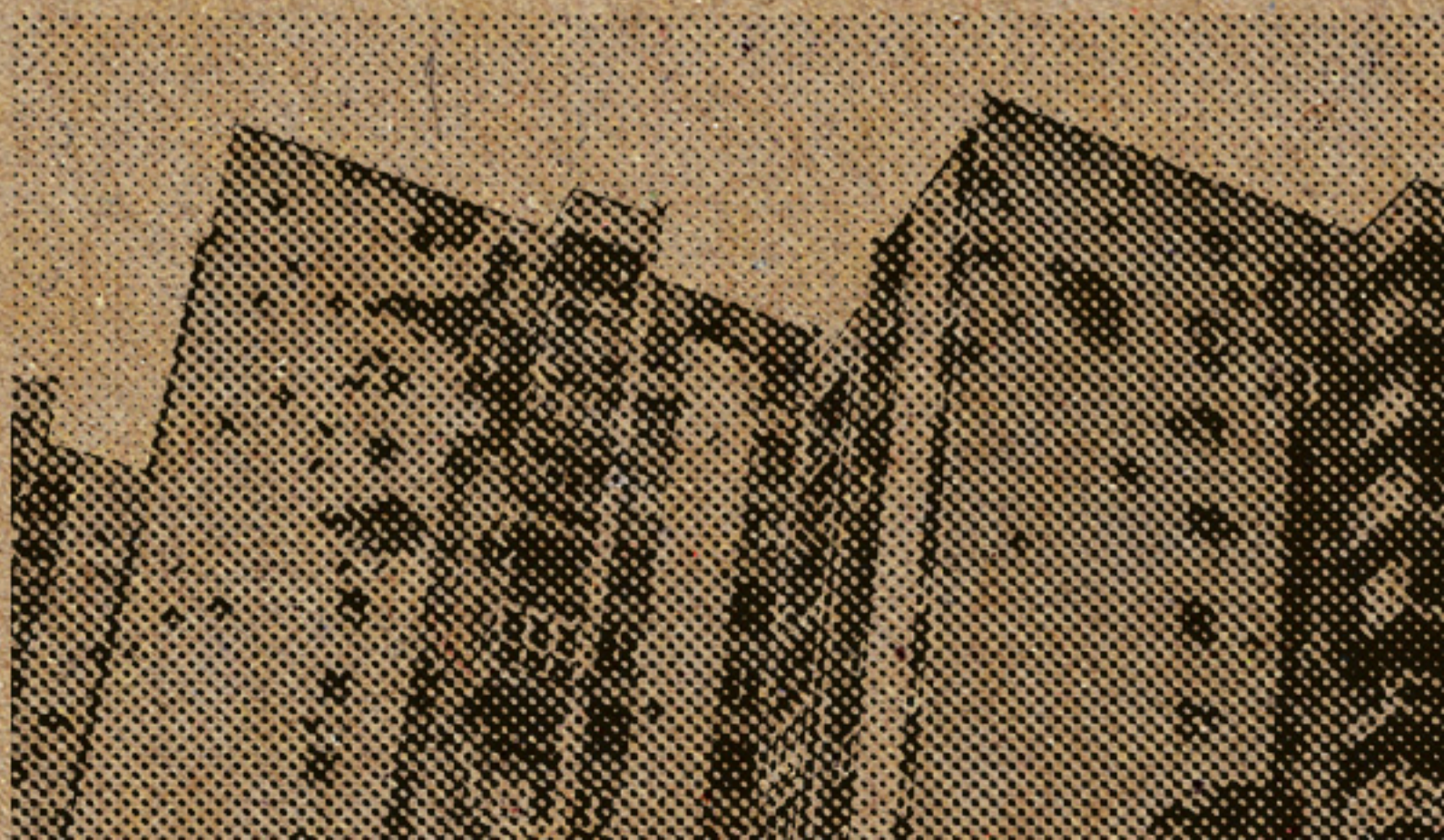

V dnešnej Bosne sa nekladú tri
otázky: Ako sa má tvoj muž?
Ako sa má syn? Čo si robil
počas vojny?

absynt
prekliati/reportéri

W. L. Tochman

Akoby si kameň jedla

~~absynt~~

**W. L.
Tochman**

**Akoby
si kameň
jedla**

Prekliati reportéri
Absynt 2015

*Keď hľadáme na také strašné nešťastia,
tak v nás neuveriteľne silnie pocit, že sme
predovšetkým ľudia. A až potom ľudia istej
národnosti. V nešťastí, v jeho prežívaní nás
ľudskosť spája. Chcel by som, aby tomu ľudia
takto rozumeli.*

Tadeusz Mazowiecki

Osobitný spravodajca OSN pre krajiny
bývalej Juhoslávie v rokoch 1992 – 1995

Bijač

Keraterm

Prijedor

Rizvanovići

Trnopolje

Omarska

Lušci
Palanka

Sanski
Most

Banja Luka

Bosanski
Petrovac

Manjača

Jajce

CHORVÁTSKO

JADRANSKÉ
MORE

REPUBLIKA
SRBSKÁ

BOSNA
A HERCEGOVINA

SRBSKO

Tuzla

Bratunac
Potočari
Srebrenica

Vogošča

Sokolac

Sarajevo

Goražde

Foča

Mostar

Presjeka

Nevesinje

Trebinje

ČIERNÁ HORA

Drina

Copyright © by W. L. Tochman 2002. All rights reserved.
Z poľského originálu Jakbyś kamień jądła (Czarne, 2008)
Preklad: Slavomír Bachura
Redakcia textu: Miron Pukan
Jazyková úprava textu: Martina Ivanová
Dizajn, návrh obálky a sadzba: Pavlína Morháčová

Vydavateľstvo Absynt, 2015
www.absynt.sk

ISBN 978-80-971823-1-1

Mráz

Bol posledný deň roka, v ktorom sa začala vojna (1992). Viezli sme pomoc pre obliehané mesto. Vošli sme do Bosny z južnej strany. Kým sa zotmelo, stihli sme vidieť dediny, v ktorých už nikto nebýval. Domy a chrámy boli zrovnané so zemou. Čo sa stalo s ľuďmi?

Šli sme cez Mostar, ale nevideli sme ho. Mesto bolo ako les: akoby sa niečo mihalo za tmavým oknom, ale nevedno, čo to je. Strach zastaviť, strach vkročiť do lesa.

Tesne pred Sarajevom nás zastavili srbskí vojaci, boli opití. Chvíľu sa na nás smiali, neskôr na nás kričali. Takto to bolo celú noc, až do svitu. Ráno nám zobrali časť nákladu a dovolili nám vojsť do mesta. Bol mráz.

V meste sme medzi prederavenými domami a blokmi videli ľudí: hladných a splašených. Aj my sme sa báli, stále sa strieľalo. Ujal sa nás Dragan L., syn Chorvátky a bosnianskeho Srba, ktorí sa rozhodli zostať v obliehanom meste. Bol vynikajúcim sprievodcom a opatrovateľom. Vravel, že keď sa to všetko skončí a on bude stále žiť, utečie niekam do sveta, lebo tu už život nebude. Kde je teraz?

V nemocnici sme sa rozprávali s ľuďmi bez rúk, nôh, očí. Sylvia, ktorej priezvisko sme si nepoznačili, tu robila anesteziologičku. Vravela: – Potrebujeme antibiotiká, bandáže, postele, barly, vozíky a rakvy.

V uliciach sme videli aj novinárov: reportérov, fotografov, kameramanov. Prichádzali sem spisovatelia a filmári. Chodili v skupinkách alebo sami. Hovorili mnohými jazykmi. Obzvlášť veľa ich bolo o rok neskôr (vo februári 1994), keď sme sa sem prišli pozrieť na tržnicu Markala, kde granát za sekundu zmasakroval desiatky ľudí.

Vznikli tisíce depeší, reportáží, výstav, kníh, albumov, dokumentárnych a hraných filmov o vojne v Bosne. Ale

keď sa vojna skončila (alebo, ako tvrdia niektorí, bola na chvíľu prerušená), reportéri zbalili kamery a okamžite sa pobrali na iný front.

* * *

Oblečenie

Divadelná sála sa v miestnom dome kultúry otvára raz za týždeň – vo štvrtok. Každý môže vojsť a popozerať sa, a tak prichádzajú ľudia z okolia, ale aj zďaleka. Veria, že práve tu si vyriešia svoje problémy. V divadelnej sále je pódium, ale chýba tu hľadisko. Na hnedej dlažbe je poukladané oblečenie. Predtým bolo separované: to nosil jeden človek, to sedemdesiaty. Všetko bolo vyprané, aby znovu nabralo farbu. Sušené na šnúrach. Farebné oblečenie teraz leží tesne vedľa seba, hoci každé osobitne. Málokedy je kompletné. Napríklad hneď pri vchode leží modrobiele pásikované tričko. Určite ho nosil stavaný chlap. Zato v tom s nápisom Montana chodieval nejaký vychrtlík. Ďalej: menčestrové nohavice, kedysi biele, teraz žltkasté. Kto ich nosil? Pod oknom iba džínsové nohavice. Čie? Ďalej: iba kožený opasok, iba slipy, iba jedna teniska, iba čierna ponožka. Pri každom odeve (lepšie povedané pri každej handre) prázdna papierová taška, z ktorej boli tie handry vybraté. A lístok s veľkým, počítačom vytlačeným číslom.

Sú tam aj písmená:

B – znamená, že k oblečeniu patria kompletné kosti, lebka, zuby. Kompletné telo (*body*).

BP – nekompletné telo s niekoľkými kosťami. Časť tela (*body parts*).

A – iba oblečenie, prípadne nejaké predmety (*artifacts*). Bez kostí.

Všetko to bolo vykopané na jeseň v roku 1999 v neďalekej dedine Kevljani (preto sú pred číslom ešte písmená: KV). Tento masový hrob bol pozdĺžny, tiahol sa niekoľko stoviek metrov popri ceste (priekopa pri ceste bola prehĺbená a po všetkom zasypaná). Kevljani leží blízko pri obci Omarska, kde v železnej bani vznikol v roku 1992 koncentračný tábor pre moslimov a v tom istom roku bola ukončená aj jej čin-

nosť. Väznili tam skoro samých mužov, hoci sa tam vyskytli aj ženy. Väčšinou prežili.

Do divadelnej sály prichádzajú blízki mŕtveho, ktorí majú dôvod myslieť si, že pred ôsmimi rokmi skončil v Omarskej. Vchádzajú, zapchávajú si nosy. Nemajú inú možnosť, nemôžu rezignovať. Prišli sem, aby videli, našli a pochovali. Zdá sa im, že sa im potom uľaví, pocítia uspokojenie.

Pozerajú sa. Medzi jedným a druhým oblečením je úzka cestička. Idú rovno ako po čiare, aby topánkami nič nenašli. Pri niečom sa zastavia. Nikto si nie je istý, každý ide ďalej, zastaví sa, zase pokračuje. A takto pol hodiny, hodinu, tri hodiny. Ako kto chce.

Po sále pobejú potkany.

Mladí manželia so sedemročnou dcérkou na rukách hľadajú otca – dcérkinho dedka. Už dlhú chvíľu stoja pri oblečení KV 22 B.

Pri iných handrách sa zastaví pani v tmavomodrých šatách. Od rána stojí pri jednom a tom istom oblečení. Skladá ho, ako keby chcela, aby dobre vyzeralo. Opravuje tmavé nohavice, svetlú košeľu a niečo ako sveter bordovej farby. Hladká to všetko, ako sa hladká človek.

Miestni ju tu volajú Matka Mejra.

Body bags

Mladí ľudia so sedemročným dievčatom, ktorí neďaleko pódia hľadajú na oblečenie KV 22 B, volajú niekoho, kto robí identifikáciu. Prichádza sivá energická žena v džínsoch. Volá sa Ewa Elwira Klonowski.

Doktorka Ewa Klonowski: ročník 1946, vyučená antropologička, členka Americkej akadémie súdnych vied, vydatá, matka, emigrantka z obdobia výnimočného stavu, kedysi bývala vo Vroclave, teraz s trvalým pobytom v Reykjavíku (Island). Tam sa špecializovala na určenie

otcovstva, lebo sa nemohla venovať oblasti, ktorá ju baví najviac: kostiam.

– Milujem kosti, kosti sa ku mne prihovárajú. Pozerám na kosti a viem, aké choroby mal ten človek, ako chodil, ako rád sedával. Z kostí viem určiť národnosť. Stehenná kost moslima je mierne zaoblená, lebo moslimovia čupia. Japonci to isté, lebo často kľačia.

Udalosti ponúkli doktorke Ewe vzrušujúcu prácu: v Bosne a Hercegovine. Vojna a koniec vojny: koncentračné tábory, masové popravy, masové hroby, masové exhumácie. Identifikácia.

Doktorka Ewa sa zaočkovala proti tetanu a žltacke a zbalila si kufre. Na letisko ju odprevadili manžel a dve nástročné dcéry.

V Bosne pracuje od roku 1996. Najskôr pre Medzinárodný súdny tribunál v Haagu (sudcovia chcú vedieť: kto zabíjal, ako a koľko ľudí; priezviská obetí pre nich nie sú potrebné). Teraz za peniaze islandskej a americkej vlády pre bosniansku Komisiu pre nezvestných (identifikácia obetí je prioritou). Doktorka Ewa vykopala dvetisíc tiel. Vylovila ich zo studní, vytiahla z jaskýň, vyhrabala na smetisku alebo spod svinských kostí.

Teraz doktorka Ewa overuje niečo v papieroch, navlieka si latexové rukavice, vystupuje na pódium. Mladá žena a jej muž (stále s dcérkou na rukách) stoja pred pódium. Doktorka Ewa chodí (ostrážito, aby nič nepoškodila) pomedzi dôkladne uzavreté nevelké fóliové tašky. Hľadá tú s číslom KV 22 B.

Príslušnú tašku už našla, otvára ju. Vyťahuje hornú sánku, čeľuť s niekoľkými zubami a niekoľkými vypadnutými zubami. Osádza ich do príslušných jamiek, efektívne skladá celú sánku. Prichádza na kraj pódia a demonštruje to rodine.

– Mohol to byť váš otec?

Mladá žena sa pozorne prizerá, hľadá na muža, ako keby jej mal niečo poradiť. Ich dcérka si neustále zapcháva nos.

– Áno, mohol to byť môj otec, – vraví žena úplne pokojne.
– O. K., – doktorka Ewa balí sánku do tašky a odkladá na miesto. – Ideme ďalej.

Ďalej, to znamená na druhý koniec dediny (dedina sa volá Lušci Palanka). Tam – betónový barak, kedysi jedáleň pre robotníkov.

Pred niekoľkými mesiacmi postavili pred týmto barakom veľké stoly, z najbližšieho družstva natiahli hadicu s vodou. Okolo stolov sa zišli miestni: muži, ženy a deti. Pozerali, ako doktorka Ewa segreguje kosti, určuje pohlavie, vek a skladá ich do body bags.

Body bags teraz ležia na zemi v tmavom baraku. Čakajú na niekoho, kto sa k nim prizná. Biele plastové tašky s rýchlozáverom. Niečo ako vak na pánsky oblek, ibaže dlhý dva metre.

Hľadáme body bags KV 22 B. Našli ho: leží pri stene, v úplnom rohu. Pod inými taškami. Tie navrchu doktorka Ewa odkladá nabok a vyťahuje tú správnu. Rozopína zips. Malé dievčatko sa pozerá, nikto nereaguje. Doktorku Ewu to neprekvapuje. Prekvapovalo ju to na začiatku práce v Bosne, pred štyrmi rokmi.

– Načo sem ťaháte deti? – pýtala sa.

– Aby si pamätali, – odpovedali všetci rovnako.

– Mal váš otec problémy s bedrami? – doktorka drží časť bedrového stavca v pravej ruke, druhú v ľavej.

– Nejaké mal, – vraví žena. – Bol operovaný.

– A chodil takto? – doktorka demonštruje kačaciu chôdzu.

– Nie, asi nie.

– Tento zrejme tak chodil. Musíte nájsť nemocnicu, kde bol otec operovaný. Možno majú nejaké dokumenty.

– Dobre. Prídem budúci štvrtok.

– Potom vám zoberieme krv. Porovnáme vašu DNA s DNA týchto kostí. Potom to budeme vedieť na sto percent.

Teraz má doktorka čas na prestávku. Vraciame sa do domu kultúry.

Sivá pani v tmavomodrom kostýme, ktorú sme tu predtým videli, necháva na chvíľu vyhladnuté oblečenie bez dozoru. Vo vedľajšej miestnosti nám zalieva kávu.

– Som Matka Mejra, – takto sa predstavuje. – Prichádzam sem každý štvrtok. Asistujem doktorke Ewe, utešujem rodiny.

Kúpeľ

Mejra Dautovič (päťdesiatosem rokov) bývala v Prijedore. V tú jeseň (1992) viedli srbskí muži ulicami mesta pred sebou mladých moslimských mužov, ktorí ich mali chrániť pred miestnou domobranou. Na úradoch a stanicach boli vyvesené srbské vlajky. Moslimom bolo prikázané, aby okamžite vyvesili vo svojich oknách biele prestieradlá a aby si na ruky navliekli biele pásky. V blokoch sa usídlili snajperi.

Dnes patrí Prijedor Republike srbskej. Pre Matku Mejru tam niet miesta. Teraz s mužom bývajú v Bosanskom Petrovci, v nevlastnom srbskom dome.

Nasledujeme Mejru úzkymi chodbičkami pomedzi handry. Zastavíme sa pri tomto: tmavé nohavice, svetlá košela a niečo, čo bolo svetrom bordovej farby. Matka sa nakláňa a opravuje nohavice. Zdvíha sa a kontroluje, či všetko dobre vyzerá.

– To je Edvin, – vraví, akoby nám niekoho predstavovala. – Môj syn. Aj pohlavie sa zhoduje, aj vek, aj zuby. Ibaže doktorka Ewa si nie je celkom istá. Ešte nám neskontrolovali tú DNA. Mala som Edvina, – Mejra sa znova skláňa, znova opravuje nohavice. – Mala som aj Ednu. Viem o všetkom, čo sa s ňou stalo. Kto ju bil, kto ju znásilňoval. Iba neviem, kam odišiel ten autobus. Kam ju z Omarskej odviezli. Oblečenie sa nikde nenašlo, ani len topánka, nič.

Už niekoľko rokov jazdí Matka Mejra po okolí a na múry vešia fotografie svojich detí. Dokonca o nich napísala knihu. Spolieha sa na akúkoľvek informáciu, ktorá jej osvetlí pravdu.

Chcela by vedieť tri veci: Ako deti zomreli? Kto ich zabil?
Kde sú ich kosti?

Keď Matka Mejra plače (a plače každý deň), schováva sa pred mužom, aby mu nespôsobovala utrpenie. Uzeir je aj tak chorý, po tom všetkom mal dve mŕtvice, celé dni je ti-cho. Niekedy sa iba strháva a bije sa pästami po hlave. Padá, leží na chrbte, pokrivenú tvár si schováva dlaňami. Zvíja sa, akoby sa chcel vyhnúť ďalšiemu kopancu od neviditeľného kata. Ale dostáva ranu do brucha. Zrejme tu je ešte druhý kat. Ten zvyčajne kope Uzeira do chrbta, zozadu. Uzeir vyskakuje, padá, zohýna sa, je z neho veľké písmeno S. Jačí. A zrazu prestáva. Postaví sa na rovné nohy. S pohrdaním pozerá na niečo, čo leží pod jeho topánkami. Už to nie je prekvapený otec, ktorý sa prišiel opýtať na srbský komisariát, čo sa sta-lo s jeho dcérou. Teraz Uzeir stojí nad neviditeľnou obeťou a triumfuje. Niečo nevýrazne kričí. S uspokojením kope. Je brutálny, vôbec neprestáva, kope čoraz silnejšie.

– Upokoj sa, – vraví Mejra mužovi.

Keď v roku 1992 vypukla vojna, mal ich syn Edvin dvad-saťsedem rokov. Skončil elektrotechnickú priemyslovku. Vedel po anglicky a po nemecky. Cvičil karate, nosil čierny opasok. V tú jeseň vstúpil do moslimskej domobrany a kon-com mája sa spolu so stovkou žoldnierov pokúsil oslobodiť Prijedor. Zranili ho počas akcie, zomrel nasledujúci deň. Tak to podávajú svedkovia.

Existuje však aj druhá verzia Edvinovej smrti. Iní sved-kovia ho videli v Omarskej. Videli, ako bol mučený v prí-tomnosti sestry. Videli, ako 16. júna naložili jeho pozostatky na žltý nákladiak. Ten odišiel neznámym smerom. Dnes Matka Mejra verí, že odišiel do Kevljani, do priekopy pri ceste, predtým prehĺbenej. Existuje predsa oblečenie, vzrast sedí, pohlavie, vek aj zuby.

Edna, Edvinova sestra, mala dvadsaťtri rokov. Veselá, živá, priama. Pracovala v obchode s rozličným tovarom, kto-rý jej zriadil na prízemí domu jej otec. Diaľkovo študovala

pedagogiku v Tuzle. Kedysi chcela byť modelkou. – Postavu mala ako Barbie, – píše matka Mejra vo svojej knihe. Za zarobené peniaze si chcela kúpiť koňa a dom na horskej lúke. Milovala chodiť po horách. Trénovala džudo, karate, bola dobrá v streľbe. Takže keď vypukla vojna, okamžite išla za bratom.

Koncom mája sa zúčastnila na oslobodzovaní Prijedoru. Nosila za vojakmi veci, lieky a obväzový materiál. Dokázala dať dokopy niekoľko ranených. Po bojoch sa vrátila k rodičom. Zhrozená sa s nimi zavrela v komore a takto žili vedľa domu niekoľko dní.

– Poprosila ma, – píše Mejra, – aby som jej zohriala vodu do kúpeľa. Moslimovia nemali elektrinu, tak som rozpálila v peci. Dobrý Alah chcel, aby som poslednýkrát umyla svoje dievčatko. Prišli dvaja vojaci a Ednu zobrali. Chcela si zobrať sveser na cestu, ale povedali, že ho nebude potrebovať. Uzeir okamžite utekal na políciu, chcel vedieť, čo je s dcérou. Zbili ho a skopali.

Počul, že Ednu vezú do Omarskej.

Matka Mejra zavolala Nebojsovi B.

Dobre ho poznala.

Nebojsa kedysi s Ednou chodil, teraz bol hlavným vyšetrovateľom v Omarskej.

Keď počul, kto volá, k telefónu neprišiel.

To Nebojsa B. – podľa výpovedí žien, ktoré prežili – najčastejšie vypočúval Ednu.

Keď končil, Edna ledva žila.

Nebojsa B. dnes žije v Prijedore, pracuje na polícii.

Autobus

Ednu spolu s inými ženami väznili v baraku v podkroví. Pod podkrovím bola vypočúvacia miestnosť. Celé dni a noci ženy počúvali, ako pod nimi mučia mužov.

Matka Mejra ešte stále bývala v Prijedore. Šla k svojej známej o dve ulice ďalej. Chcela jej dať všetko, čo mala.

– Ty si Srbka, – povedala Mejra. – Urob niečo, aby sa Edna vrátila domov.

Známa mala svoje problémy. Jej muž Slavko už tri dni nebol doma. Šiel do Keratermu a zmizol. A to sa mal hneď vrátiť. Dnes už Mejra vie, čo sa s ním vtedy stalo: aj v Keraterme bol tábor. Vtedy tam zabili dvestopäťdesiat ľudí.

Zabíjanie, čistenie stien od krvi, zakopávanie, to si vyžaduje čas.

Preto Slavka nebolo. Vrátil sa do Prijedoru až po štyroch dňoch.

Zavolať Mejru.

– Cestou som šiel cez Omarskú, – povedal. – Videl som Ednu. Nechcela ani len hlavu dvihnúť, ani sa pozdraviť. Bola vystrašená na smrť. Vyzerala zle. Šiel som do kancelárie prosiť, aby ju oslobodili. Ale nedalo sa. Edna bola odsúdená za účasť v akcii proti nášmu vojsku.

O tri dni neskôr bola podľa dnešných Mejriných informácií v tábore vyhlásená správa: niekoľko desiatok osôb bude vymenených s moslimskou stranou. Vybrali Ednu, ešte nejakú ženu a veľa mužov. Celý tábor im závidel, že budú čochvíľa u svojich.

Kamarátka pomohla Edne nastúpiť do autobusu (s tabuľkou „Preprava žiakov“ na skle).

Potom už autobus nikto nevidel.

* * *